

ВЗАИМОВРЪЗКА МЕЖДУ ОБРАЗОВАНИЕТО И ПАЗАРА НА ТРУДА

Ас. д-р Елка Цонева, СА „Д. А. Ценов” – Свищов

***Резюме:** Взаимовръзката между пазара на труда и образованието е основната социалноикономическа зависимост, осигуряваща развитие на конкретния човек и обществото като цяло. Колкото по-високо и качествено е образованието на преобладаващата част от обществото, толкова по-добри са параметрите на пазара на труда. По-високото образователно и квалификационно равнище на работната сила е съществен фактор за постигането на по-висока производителност и повишаване конкурентоспособността на икономиката.*

***Ключови думи:** образование, професионална подготовка, професионално-квалификационна структура, заетост, безработица, пазар на труда.*

1. Въведение

Образованието има основно значение в живота на всеки човек, то е важно условие за професионална реализация и по-висока заетост. По-високата степен на образование се възприема като основно средство за по-успешна реализация на трудовия пазар. Доброто образование не е сигурна гаранция срещу безработицата, но създава много повече възможности на трудовия пазар. Хората с по-високо образование и професионална подготовка демонстрират по-висока активност на пазара на труда и имат по-висока мотивация за труд. Поддържането на висок образователен и квалификационен потенциал на трудовите ресурси е важен фактор за растеж на производството и повишаване конкурентоспособността на икономиката.

2. Раздел

Притежаването на определена образователна степен се свързва с интересите на отделната личност. Придобиването на образователна и професионална подготовка може да се определи като процес, при който ресурсът труд се превръща в производствен фактор. В този смисъл редица изследвания подчертават, че качеството на трудовите ресурси зависи от знанията и уменията, от образованието и професионалната квалификация и от усилията, положени за тяхното придоби-

ване.¹ Основен фактор за увеличаване производителността на труда и доходите на работещите са инвестициите в човешкия капитал.² Те са свързани с качествени промени в състава на трудовите ресурси. Увеличаването на инвестициите в тази област е гаранция за постигането на икономически растеж в дългосрочна перспектива³.

Данните за образователното ниво, заетостта и безработицата на активното население за периода 2011 – 2015 г. показват някои основни тенденции.

Таблица 1. Население на 15 – 64 навършени години по степен на образование и икономическа активност

година	Степени на образование	Работна сила			Лица извън работната сила – хил.	Коеф. на ик. активност - %	Коеф. на заетост %	Коеф. на безраб. %
		Всичко - хил.	Заети - хил.	Безработни - хил.				
2010	Общо	3356.3	3010.4	345.9	1689.8	66.5	59.7	10.3
	Висше	853.2	815.1	38.1	125.4	87.2	83.3	4.5
	Средно	2018.4	1822.7	195.7	742.6	73.1	66.0	9.7
	- средно с проф. квалиф.	13.43.4	1216.4	127.0	376.8	78.1	70.7	9.5
	- средно общо	674.9	606.3	68.6	365.8	64.9	58.3	10.2
	Основно	420.9	336.7	84.2	684.7	38.1	30.5	20.0
	Начално и по-ниско	63.8	35.9	28.0	137.2	31.7	17.8	43.8
2011	Общо	3321.9	2949.6	372.3	3150.5	51.3	45.6	11.2
	Висше	858.7	816.2	42.5	327.2	72.4	68.8	5.0
	Средно	2002.5	1795.2	207.4	1219.1	62.2	55.7	10.4
	- средно с квалиф.	1323.6	1188.8	134.8	595.5	69.0	61.9	10.2
	- средно общо	678.9	606.3	72.6	623.6	52.1	46.6	10.7

¹ Вж. Ehernberg, R. G., R. S. Smith. 1987. Modern labor Economics. Theory and Public Policy., Scott, Foresman and Compani, Glenview, Illinois, Boston, London, p. 292 – 293.

² Натрупването на знания и умения в образователно-квалификационния и професионалния процес формира човешкия капитал. Времето и богатата, вложени за придобиване на образование, представляват инвестиции в човешкия капитал. Вж. по подр. Франц, В. пазарът на труда, С., 1996, с. 107.

³ Свидетелство за икономическата значимост на образованието е мнението на големия американски икономист Е. Хансен, че „100 долара, вложени за повишаване на образованието, предизвикват по-висок ръст на производителността на труда, от 100 долара, вложени в производствени, сгради, съоръжения и оборудване.“ Цитирано по: Худокормов, А. Г. История экономических учений (современный этап). М., Инфра – М, 2004, с.42.

	Основно	396.4	305.5	91.0	1263.6	23.9	18.4	23.0
	Начално и по-ниско	64.2	32.7	31.4	340.6	15.9	8.1	49.0
2012	Общо	3344.3	2934.0	410.3	2956.3	53.1	46.6	12.3
	Висше	889.5	837.6	51.8	323.5	73.3	69.1	5.8
	Средно	2010.6	1776.1	234.6	1218.1	62.3	55.0	11.7
	- средно с квалиф.	1303.7	1159.2	144.5	595.9	68.6	68.6	11.1
	- средно общо	706.9	616.8	90.1	622.2	53.2	46.4	12.7
	Основно	381.8	290.1	91.6	1119.5	25.4	19.3	24.0
	Начално и по-ниско	62.5	30.2	32.3	295.2	17.5	8.4	51.7
2013	Общо	3371.2	2934.9	436.3	2883.3	53.9	46.9	12.9
	Висше	948.4	887.4	60.9	342.0	73.5	68.8	6.4
	Средно	1985.9	1741.1	244.9	1217.2	62.0	54.4	12.3
	- средно с квалиф.	1292.6	1143.4	149.2	604.2	68.1	60.3	11.5
	- средно общо	693.3	597.6	95.7	613.1	53.1	45.7	13.8
	Основно	369.6	271.1	95.8	1034.6	26.3	19.3	26.6
	Начално и по-ниско	67.3	35.3	32.0	289.5	18.9	9.9	47.5
2014	Общо	3365.9	2981.4	384.5	2850.8	54.1	48.0	11.4
	Висше	997.1	946.3	50.8	357.8	73.6	69.8	5.1
	Средно	1906.8	1703.8	203.0	1202.2	61.3	54.8	10.6
	- средно с квалиф.	1232.9	1107.7	125.2	596.3	67.4	60.6	10.2
	- средно общо	673.9	596.1	77.8	605.9	52.7	46.6	11.6
	Основно	390.9	290.5	100.3	1003.6	28.0	20.8	25.7
	Начално и по-ниско	71.1	40.8	30.3	287.2	19.8	11.4	42.7
2015	Общо	3337.0	3031.9	305.1	2834.9	54.1	49.1	9.1
	Висше	1018.1	977.8	40.3	352.5	74.3	71.3	4.0
	Средно	1889.6	1732.3	157.3	1220.2	60.8	55.7	8.3
	- средно с квалиф.	1197.3	1100.5	96.8	595.0	66.8	61.4	8.1
	- средно общо	692.4	631.8	60.5	625.2	52.5	48.0	8.7
	Основно	364.1	284.7	79.5	1003.5	26.6	20.8	21.8
	Начално и по-ниско	65.1	37.1	28.0	258.7	20.1	11.4	43.1

Източник: Заетост и безработица, НСИ, 2010 г., с. 39; 2011 г., с. 38; 2012 г., с. 40; 2013 г., с. 40; 2014 г., с. 40; 2015 г., с. 40.

За разглеждания период общият брой на активното население е намалял с 19.3 хил. д. Тази отрицателна тенденция може да се обясни,

като резултат от засилващата се демографска криза и значителния емигрантски поток. Преобладаваща част от работната сила е със средно образование. Високият дял на лицата със средно образование у нас може да се отдаде на функционирането на образователната система в периода на централно-управлявана икономика. Стопанската структура бе формирана предимно от трудоемки отрасли, които осигуряват заетост в преобладаваща степен за кадри със средно и по-ниско образователно равнище. Новите условия на производство налагат повишаване на технологичната база в класическите отрасли, което промени изискванията за образователния ценз на кадрите. Този процес е съпроводен с промяна в длъжностните характеристики на съществуващите работни места. Това е и една от причините за увеличаване броя на трудовите ресурси с висше образование. За разглеждания период броят им е нараснал с 164.9 хил. д., което е положителен знак за формиращия се потенциал от висококвалифицирани трудови ресурси. Именно на високо образование кадри се отрежда ролята на внедрители на нови технологии и иновации, които биха повишили производителността. Това от своя страна ще доведе до повишаване на конкурентоспособността на родното производство. Данните от таблицата (вж. табл. 1) показват, че нашата страна има потенциал от специалисти с висше образование, които при подходяща структура на производството, свързана с повишаване качеството на работните места, би могъл да бъде конкурентен на европейския.

Нарастването на броя и дела на заетите с висше образование може да се определи като положителен сигнал за повишаване качеството на производството. Трябва обаче да се отбележи фактът, че увеличаването на заетите с висше образование се дължи по-скоро на предпочитанията на работодателите да наемат такива кадри, поради нарасналото им предлагане, отколкото на повишеното качество на работните места. Голямото предлагане на кадри с висше образование води до заемане на работни места, изискващи по-нисък образователен ценз. Това от една страна, ограничава възможностите за заетост на трудови ресурси със средно и по-ниско образование. По този начин се извършва неефективно разпределение и използване на образователния потенциал на кадрите. От друга страна, човешки капитал, за чието формиране са инвестирани средства – лични и на държавата, се декалифицира и амортизира.

Тези проблеми поставят под въпрос ефективността на образователната система в нашата страна. Това изисква вниманието на държавните институции да се фокусира върху синхронизирането на пазарните потребности от трудови ресурси.

Статистическата информация за лицата в трудоспособна възраст с основно и по-ниско образование очертава тенденция насочена към намаляване на техния брой през целия разглеждан период. Това дава основание да се подчертае, че нашата страна има необходимия потенциал от гледна точка на съществуващата образователна структура на трудоспособното население, но значителната безработица през разглеждания период остави значителна част от този потенциал неизползван.

Трябва да се отбележи фактът, че нивото на безработицата сред нискообразованите хора е значително по-високо отколкото при образованите. Тази зависимост се запазва през целия изследван период.

Причините могат да се потърсят в следните насоки:

- поради липсата на образование, трудови навици и професионални умения лицата с ниска степен на образование (основно, начално и по-ниско) са неравностойни участници на пазара на труда, т.е. неконкурентоспособни при търсенето на работа;

- нискоквалифицираните работещи често са обект на съкращения при технологични промени в производството;

- висококвалифицираните, засегнати от подобни процеси, имат по-големи възможности да се адаптират към новите условия или да се обособят като самонаети;

- в период на намаляващо търсене на тяхната продукция, фирмите са склонни в по-голяма степен да освобождават от работа заети с ниска квалификация и да задържат тези с по-висока.

Данните показват, че въпреки колебанията в икономическата активност безработицата при лицата с висше образование е ниска през целия разглеждан период, като тя варира между 4-5 %.

По принцип лицата с по-висока степен на образование имат по-големи шансове за намиране на работа, тъй като притежаваните от тях знания и умения ги правят по-адаптивни дори в случаите, когато е необходимо усвояването на нова професия или повишаване на квалификацията. Намаляването на безработицата сред специалистите с висше образование се дължи на факта, че през тези години България е в процес на активно преустройство на икономиката, което увеличава търсенето на висококвалифицирани кадри.

Заклучение (Изводи)

Анализът на образователната структура на трудоспособното население и заетите дава основание да се очертаят някои по-важни проблеми:

● тревожен е фактът, свързан с намаляване броя на активното население. В бъдеще тази тенденция би оказала сериозно влияние върху количеството на предлаганата работна сила.

● на фона на общия спад в количеството на активно население у нас нараства делът от него с висше образование, а намалява това със средно и основно. Това до голяма степен може да се отдаде на стремежа за повишаване на образованието като конкурентно предимство на трудовия пазар. Този факт е положителен от гледна точка на нарастващия качествен потенциал на нацията. Негативен момент обаче е подготовката на кадри с висше образование без оглед на реалните пазарни потребности. Това налага субсидията на държавните висши училища от държавния бюджет се определя по критерия „качество на обучението”.

● увеличаването на работещите с висше образование може да се определи като положителен процес, доколкото това са хора, които ще внедрят новите технологии и постижения в националното производство. Наемането на висшисти е предопределено от голямото предлагане. Този факт има и своето негативно значение, тъй като хората с висше образование заемат места, които изискват по-ниска квалификация. Това налага политиката за стимулиране търсенето на труд да насочи своето действие в посока за създаване на работни места, чието качество би повишило икономическата ефективност в разпределението на трудовите ресурси. В противен случай хора, в които са вложени значителни средства за образование, лични и държавни, се деквалифицират.

ЛИТЕРАТУРА

1. Франц, В. пазарът на труда, С., 1996, с. 107.
2. Худокормов, А. Г. История экономических учений (современный этап). М., Инфра – М, 2004, с.42.
3. Ehernberg, R. G., R. S. Smith. 1987. Modern labor Economics. Theory and Public Policy., Scott, Foresman and Compani, Glenview, Illinois, Boston, London, p. 292 – 293. 9.
4. Заетост и безработица, НСИ, 2010 г., с. 39; 2011 г., с. 38; 2012 г., с. 40; 2013 г., с. 40; 2014 г., с. 40; 2015 г., с. 40.